

НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ НА БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ

Таня Неделчева

Съвременните социални промени в България са свързани с широка палитра от взаимоотношения между различните етнически групи – от хармония до напрежения. В основата на това е трансформацията на националната идентичност, от която фактически се “раждат” нови типове идентичности, структурно и функционално различни от по-рано съществуващи и релевантни на други социални реалности. Това се съпътства от два процеса. Първият - протичат процеси на “вкризаване” на българската национална идентичност както от променящите се етнически идентичности, така и от изграждащата се европейска. Тук се проявяват специфичните ѝ особености, родени от конкретни контексти. Националната ни идентичност се гради в много и различни исторически контексти, с по-радикални или по-незабележими прекъсвания, обединяваща членовете на няколко или всички етнически общности чрез общозначими ценности и цели заедно със собствените им общностни интерпретации. Това означава, че тя притежава способността да създава пространство на съ-съществуване на различните като равноценни, да налага мултикултурността, която конструира многообразен и кохерентен социален свят, да задава нови форми на интеграция и диференциация. Такава “мека”, гъвкава, пластична национална идентичност винаги е отворена за императивите на социалното време.

Второ - предефинират се етнически идентичности в рамките на националната държава. Преди 1989 г., във времето на господство на идеята за единна и монолитна нация по редица политически причини при всички етнически общности в България етническата идентичност не се проблематизира или по-скоро не се позволява да се проблематизира, а още по-малко да се манифестира и нейните прояви са единствено в частно-битовата сфера, в която се съхраняват и възпроизвеждат етнокултурните модели на поведение.

Поради различни причини в края на 80-те и началото на 90-те години на XX век в България започва тотална криза на идентичността. Всяка една от големите етнически общности (българската, турската и ромската) преформулира основните параметри на своето етническо самосъзнание, Ние-образа като цяло и Те-образите на другите етноси. Общата тенденция на кризисността се характеризира със:

- засилени етноцентристки нагласи
- увеличени етнически дистанции
- преобладаване на негативните Те-образи
- засилена вътреетническа стратификация

Тези общи процеси се специфицират при всяка от големите етнически общности. При българите кризата на идентичността е свързана предимно с криза на националната идентичност, от чиито трансформации се “раждат“ различни форми на национализъм. Независимо от това като цяло се запазва функционирането на мека и отворена национална идентичност, а модификациите на национализма са предимно отбранителни и не са заредени с нетърпима агресивност. Трябва да се има предвид, че българският етнос е този, който притежава и управлява основните властови ресурси и въпреки това не се достига до крайните форми на противопоставяния. По-скоро са особено силни проявите на типичното катастрофично съзнание (ако използвам израза на Вера Мутафчиева), което конституира травматична българска етническа идентичност, особено ярко проявяваща се по отношение на етническите турци (засилва се подозрителността, дори страхът в края на 80-те и началото на 90-те години на XX в.).

През същия период турската етническа общност става видима за общественото съзнание. Най-забележими са процесите на активно етническо обособяване и еманципиране, изразяващо се в конструиране на самата общност, активно етническо манифестиране на себе си като ценност, изграждане на политически, интелектуален и икономически елити в търсене на нов социален образ и ефективни механизми за фактическото реализиране на съответните си права и задължения, в повишено социално самочувствие, което имплицира относително активна гражданска позиция и опити за преодоляване на различните форми на маргинализация.

Много по-сложни са процесите, свързани с кризата на идентичността в ромската общност. Това се дължи на спецификата изобщо на самата ромска идентичност, т.е. на чувството за принадлежност към многослоестата, сложно структурирана и йерархизирана ромска общност с много субгрупи. Тя е **множествена идентичност**, от една страна, и **гранична**, от друга. Сложността при изследване и дефиниране на ромската идентичност произтича най-вече от факта, че на ромската етническа общност липсват онези атрибути, спрямо които по принцип се градят идентичностите. Почти всички атрибути са външно приписвани, “вменявани” от другите, различните, от неромите. Етническата идентичност на ромите е аморфна, дисперсна, множествена, ризомна, но именно тази общност създава най-честите “микро” напрежения в нашето общество.

Ако в началото на 90-те години на XX в. сред ромското население се засилва тенденцията към турцизиране и формиране на антибългарски настроения, което означава не просто криза на етническата идентичност, а целенасочени действия за предефинирането ѝ, през втората половина на 90-те години на XX в. на фона на “успокояването” на процесите на манифестирано етнодиференциране и рedefиниране на етническите идентичности започва преекспониране на ромската равнопоставеност и се поставя началото на формиране на ромска етническа идентичност, сега вече общността все по-категорично се ситуираща в социалното пространство и очертава проекциите на бъдещия си образ.

Началото на XXI в. е период на систематично и промислено градене на етнически и национална идентичности. Независимо от силните социално-икономически, политически и др. напрежения и сътресения процесът на европеизация на българското общество протича без екстремни противопоставяния, запазвайки достатъчен консенсус и етническа кохерентност. Това показва, че исторически формиралата се културна субстанция има като принцип съвместимостта, съществуването на различията. В това се крие и спецификата и жизнеността на българската национална идентичност, на етническия модел, който генерира положителни изменения и оптимистични хоризонти. В основата му е умението да се живее с другия, съчетаването на различни културни образци, обединяването на специфични етнически битови ритуали и практики. Развитието му е по-скоро

процес на институционализиране и закрепване в обществено видими форми на този традиционен вариант на взаимоотношения между различните етноси. В този смисъл може да се каже, че именно отвореността на етническите общности и съответно на идентичностите им позволява бързото преживяване и изживяване на собствени негативни нагласи и отношения. Това всъщност е процесът на предефиниране в рамките на общественото съзнание на обема и съдържанието на понятието българско. Укрепването и засилването на преживяването за равнопоставеност на всички граждани на България като социален феномен се проявява силно в среда на обособени и обособяващи се общности като интегрално социално и личностно състояние. В този смисъл в днешната ситуация етническият модел като всеки добър политически продукт изисква внимателното отглеждане и грижливо пазене, защото той не е веднъж завинаги даден, а е динамично състояние и има определена цена. Като цяло сегашното му състояние се характеризира с доминираща етническа кохерентност, с увеличаващи се полета на структурно-функционални взаимодействия между етническите общности без да се имплицират явни или неявни форми на напрежения, с разширяващи се когнитивни, емотивни и поведенчески междуетнически "стиковки" в структурите на властта, със засилващ се процес на приемане на другостта като манифестирана гражданска стратегия в контекста на засилено заявяване от всяка етническа общност на собствената културна самобитност. Но не само това – идентичностите на различните етнически общности в България по принцип са отворени и като такива са насочени към бъдещето. Ето защо може да се каже, че в етническите общности се трансформира етническата и националната идентичност по посока на една по-универсална и по-адекватно ситуирана спрямо актуалните събития идентичност – европейска идентичност. Естествено е, че на фона на тази оптимистична "теория" за етническото съществуване в България има и редица примери за отрицателни флукутации, но именно защото българският етнически модел е продукт на вековното общуване между различни групи и общности, деструктивните феномени ще се стопяват и минимизират. В случая е важно да се подчертае градивната, положителната тенденция, свързана с трансформацията на националната

идентичност, която се модифицира според една по-голяма общност, каквато е тази на европейските народи.

В такъв етнически контекст прибават българите мюсюлмани като специфична културна общност. Още в самото начало трябва да се формулира позицията относно етническата им специфика. Съществуват достатъчно аргументи (и теоретични, и емпирични) в подкрепа на тезата, че те не са отделна, различна група от българската етническа общност. Разбира се, не е тук мястото за разгръщане на тази дискусия, още повече че тя е достатъчно безсмислена, доколкото не обогатява с нищо в концептуално отношение проблематиката, свързана с етническото и не помага за решаването на нито един практически проблем. Дори в много отношения ги завоалира, преподрежда и манипулативно моделира. Много често подобни теоретични спекулации обслужват определени политически цели и се използват за постигане на конкретни интереси. Не може да не се подчертае, обаче, че носените от тях етнически и религиозни програми в различни ситуации отключват различни мотивационни и поведенчески комплекси, синтез на различни култури, в резултат на които те се превръщат в специфична общност, различна както от българите християни, така и от българските турци, не повтаряща нито един чужд модел. Това са основанията да бъде поставена в центъра на вниманието националната идентичност на българите мюсюлмани, независимо че характеристиките им са най-общо казано културни. Доколкото особеностите на тази общност са продукт на цялостния ѝ идентификационен процес и на статусните ѝ позиции в конкретното общество, тук има фактология, която разкрива сегашния процес на ставане на идентичността на тази група, степените на съвпадане и различност от другите, на копиране и самопостигане.

Нужно е важно уточнение, свързано с характера на исляма на българските турци и българите мюсюлмани, който съществено се различава от исляма в класическа мюсюлманска страна. Дори специалистите в тази област възприемат термина "балкански ислям" и съответно "балканска ислямска култура". Той се оказва много подходящ за означаването на синтетична синкретична култура, която възниква върху основата на ислямския религиозен комплекс, но силно модифициран от

местната християнска култура. Това именно обуславя наличието на специфичен балкански ислям, допълнително променен при българите мюсюлмани.

В този социален контекст българите мюсюлмани се намират в сложна ситуация. Чисто фактологично, на основата на разбирането на етническото като кръв, като род, те са част от българската етническа общност. Религиозната им принадлежност пък ги поставя в една конфесионална общност с турците. Преминали през драматични исторически ситуации, които са ги препращали в диаметрално противоположни състояния, българите мюсюлмани се оказват относително разнородна общност. Една част от тях се идентифицира единствено като българи мюсюлмани, различна както от етническите българи, така и от етническите турци. Но тази идентичност им налага конструиране на произход, минало, история и пр. Друга част приема турска етническа идентичност или по-точно припознава в турската своя етническа общност. Проблемът тук е доколко турците ги приемат за свои и какви дистанции поставят. Трета част избира българската етническа идентичност. В някакъв смисъл може да се каже, че избират автентичната си етническа идентичност, но доколкото при всяка идентичност има много условности и тя е някакъв вид инструментален избор, което прави каквито и да било категорични твърдения неуместни. Разбира се, трябва да се признае, че степента на приобщаване към турската или българската етническа общност се определя от конкретната ситуация, което означава, че самостоятелността и независимостта са значителни. (В текста първата група българи мюсюлмани са наречени автономни, втората – турчеещи се и третата – българеещи се.)

Необходимо е още в началото да формулирам основните предпоставки, от които се тръгва при анализа. Първата е, че българите мюсюлмани в случая се разглеждат като културна общност, доколкото тази характеристика е най-неутралната. Втората – турците и българите също се определят като културни общности, независимо от етническата специфика на културната им определеност. Третата – етническите характеристики няма да се имат предвид и в този смисъл ще се направи опит да се интерпретира само националната идентичност на посочените общности.

Важен феномен, описващ спецификата на тази общност, респективно идентичност, е високата степен на затвореност на общността. Не само защото живеят обособени

в регионален план, не само защото това е типично за всяко малцинство. При българите мюсюлмани има още причини, поради които те усилват (дори преднамерено) вътрешното сцепление и външната отделеност. Могат да се изброят такива като незабравени обиди, усещането за възприемането им от турци и българи като “второ качество”, преживяването на себе си като най-ревностните пазители на определени традиции и обичаи и пр. Но основното е отсъствието на социална еманципация, недостигнатото необходимо колективно социално самочувствие, ненамереното свое място в националното социално пространство, неясният бъдещ образ. Вероятно поради това се “лутат” между идентичности, между самоназовавания, между произходи, между външно приписвани и самоприписвани характеристики.

След периодите на различните имитации (поддържащи български или турски националистични митологии, социално невидими, приспособяващи се към всяка конкретна ситуация, правещи бледи опити за намиране на бъдещи перспективи чрез т.нар. Помашка партия или ДПС) сега все повече публично налагат собствената културна уникалност, правото си на съществуване като различни (от българите и турците), намирането на социалното си място, все по-настойчиво и планирано взимане на властови ресурси (в местната власт) и пр. Вече е мобилизиран интелектуалният потенциал и той си поставя като задача минимум не само признаване от другите на съществуването на българомюсюлманската общност, но и все по-активното ѝ включване във всички сфери на обществен живот. Неговата мисия напомня тази на интелигенцията при изграждане на националните държави и като че ли все по-вероятно става конституирането на нова общност (с претенции за етническа), ускоряващо се през последните 2-3 години. Все по-ясно се артикулира не само различността, вътрешната мобилизация, претенциите за властови ресурси, но преди всичко проектът за общностното бъдеще като равнопоставен член на националната държава.

За работно определение на идентичността се приема съзнателното самоотнасяне към структурирано нормативно-ценностно жизнено поле, което включва основни атрибути на съответната общност. Или националната идентичност може да се определи като концентрично идентификационно поле, в чийто център е

политическото, разбирано като реално отношение, пронизало всички социални сфери. Най-общо структурните му компоненти са динамично организирани в два комплекса. Единият включва елементите като държавност, правна система, армия, органи за ред, законодателни институции, изпълнителна власт, т.е. всички структурни и институционални вериги, които са свързани пряко с властта. Другият организира тези, които най-общо могат да се определят като културни: водещите морални ценности, народностните особености, символните кодове, смисловият пълнеж на вещнопространствената среда, специфичната символна семантиката, науката, културата в по-тесен смисъл, литературата и т.н.

Независимо от проблематизиранията, от съмненията, от недоверието към различните (другите) българите мюсюлмани (макар и свенливо) се самоопределят като българи в национален план. Тук все още не става въпрос за граждани на Р България, а за признаването, че са част от българското национално цяло.

Какво ви идва наум при думата България?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Родина, Отечество, моята страна	25,3%	33,6%	29,2%	37,1%	35,0%
Страната, в която съм роден и живея	39,1%	7,0%	27,4%	35,8%	20,2%
Семейство, близки, приятели, родова връз	1,3%	,4%	1,3%	2,6%	3,8%
Емоции	4,0%	3,1%	5,3%	2,6%	10,9%
Красива природа	3,6%	11,3%	8,8%	3,3%	6,6%
История	,4%	,4%	1,8%	,7%	4,9%
Бедност, мизерия, глад, безработица	7,6%	,4%	11,9%	4,6%	3,3%
ограбена, разрушена, изостанала страна	5,3%	15,2%	4,0%	3,3%	1,1%
Престъпност, мафия, корупция	,9%	7,8%	2,2%	3,3%	3,8%
Труден, несигурен живот, криза във всичк	6,7%	6,3%	5,3%	,7%	7,7%
Друго	1,3%	5,5%	,4%	5,3%	,5%
Нищо	3,6%	6,3%	,9%	,7%	1,1%
Не знам	,9%	2,0%	1,3%		,5%
Total	100,0%	,8%	100,0%	100,0%	,5%
		100,0%			100,0%

България се свързва предимно с позициите “Родина, Отечество, моята страна” и “Страната, в която съм роден и живея” от културните общности. Прави впечатление, че докато между дяловете на българите и турците, избрали “Родина, Отечество, моята страна” няма съществени различия (само 2 пункта в полза на турците), то при турчеещите се и българеещите се българи мюсюлмани пунктовете нарастват до 4,4, а при автономните българи мюсюлмани падат до 25,3%. Това дава основание да се твърди, че нито етническото, нито религиозното категорично предопределя културната специфика. Вероятно цялостни културни комплекси са решаващите фактори за силата на връзката с България и символното поле, в което тя е разположена. Още по-ясно това се вижда при другата позиция. Ако за 35,8% от турците тя е “Страната, в която съм роден и живея”, то само за 20,2% от българите тя е такава. Но при турчеещите се и българеещите се мюсюлмани погледът е друг: само 7% от турчеещите се свързват България със “Страната, в която съм роден и живея”. По-първите им асоциации са “Ограбена, разрушена, изостанала страна” (15,2%) и “Красива природа” (11,3%). За 27,4% от българеещите се България е “Страната, в която съм роден и живея” (подобно на останалите общности) и на трето място идва “Бедност, мизерия, глад, безработица” за 11,9% от тях. Или казано просто всяка от петте културни общности има свой разказ за България в много отношения съвпадащ и в много различаващ се. Особено специфичен е този на турчеещите се българи мюсюлмани. И този техен разказ засилва особеността си и при социоикономическите характеристики. Ако при “Бедност, мизерия, глад, безработица” при другите четири общности дяловете се движат от 3,3% (българи) до 11,9% (българеещи се българи мюсюлмани), при турчеещите се делът е 0,4%; ако при “Ограбена, разрушена, изостанала страна” дяловете се движат от 1,1% до 5,3%, при тях е 15,2%; ако при “Престъпност, мафия, корупция” дяловете се движат от 0,9% до 3,8%, при тях е 7,8%. Или техният разказ е по-драматичен, по-безперспективен, по-песимистичен. И това се натрапва, доколкото е като че ли по-системно. И при другите наративи има флукутации, но поне изглеждат случайни.

q2 Чувствате ли България като своя Родина?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
--	-----------	-------------	---------------	-------	---------

Да	92,0	97,0	96,5	99,3	95,3
Не	8,0	3,0	3,5	,7	4,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Колкото и формални да изглеждат отговорите на този въпрос, те са важен индикатор за самоопределянето както на личността, така и на общността. Категорично Р България е приета и се преживява като родина. Значимостта на това е наистина огромно, доколкото респондентът по своя воля го избира и има съзнанието, че от това нищо не произтича. Може би това е една от малкото ситуации, в които не се налага съобразяване с очакваното или социално желателното. Доказателство е и фактът, че България се оценява като родина в почти еднаква степен не само от българите мюсюлмани, а и от турци и българи. Това дава основание да се твърди, че независимо от всички условности представителите на тези общности определят себе си като членове на националното цяло.

Защо чувствате България като своя Родина

	Ревностни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Тук съм роден	34,9%	28,2%	30,6%	25,6%	21,4%
Тук живея	31,8%	21,1%	29,1%	25,3%	17,8%
Говоря с близките си на български език	4,4%	7,5%	5,9%	,7%	9,2%
Тук се чувствам "у дома"	12,6%	13,2%	11,8%	14,2%	15,4%
Тук имам минало	4,0%	7,0%	11,8%	8,2%	10,1%
Тук съм получил образованието си	2,7%	3,2%	3,2%	8,0%	8,6%
Тук се реализирам	2,5%	2,5%	1,9%	3,5%	5,9%
Тук се чувствам най-добре	6,5%	15,9%	5,6%	14,4%	10,3%
Друго	,4%	1,4%	,2%	,2%	1,5%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Основанията са различни при различните общности, но категорично две удържат първите места – “Тук съм роден” и “Тук живея” като най-висок е делът на групата,

определила се като автономни българи мюсюлмани (за двете позиции 66,7%) и най-нисък на етническите българи (39,2%). В това пространство се разпределят турчеещите се българи мюсюлмани (49,3%), българеещите се (59,7%) и турците (59,9%). Интересното е, че на трето място като причина за идентифициране с България е отговорът “Тук се чувствам у дома”. Това означава и позитивно емоционално преживяване на тази идентификация, т.е. наличието не само на инструментална свързаност, не само на делови отношения, не усещане за временно пребиваване. И тези нагласи са валидни за трите групи на българите мюсюлмани: 12,6% от българите мюсюлмани, които не припознават нито българите, нито турците като своя етническа общност, 13,2% от турчеещите се и 11,8% от българеещите се. В подкрепа на такава интерпретация е и отговорът “Тук се чувствам най-добре”. В този контекст може да се твърди, че България като родина означава близко, родно, познато, уютно място, дом. Тя не дава възможност да се реализираш, да се осигуриш материално, да гарантираш бъдещето на себе си и близките си, но си сред любими хора, с които си принадлежите.

Защо НЕ чувствате България като своя родина?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Тук не се чувствам "у дома"	37,5	100,0	28,6	100,0	42,9
Тук не мога да се реализирам като свободна личност	31,3		57,1		57,1
Друго	31,3		14,3		
Total	100,0		100,0		100,0

Когато интерпретираме националната идентичност на определена културна общност, не може да се пренебрегне частта от нея, която се самоопределя, че е с различна от преобладаващото мнозинство национална принадлежност. От отговорите на въпроса ”Чувствате ли България като своя Родина?” само 8% от автономните българи мюсюлмани, 3% от турчеещите се, 3,5% от българеещите се, 0,7% от турците и 4,7% от българите не я приемат. Причините са, че “Тук не се чувствам у дома” и “Тук не могат да се реализират като свободна личност”. От посочените по общности дялове разпределенията по отговори са следните:

отговорът “Тук не се чувствам у дома” е избран от 37,5% автономни българи мюсюлмани, 100% от турчещите се, 28,6% от българеещите се, 100% от турците и 42,9% от българите, а “Тук не мога да се реализирам като свободна личност” от 31,3% от автономните българи мюсюлмани, от 57,1% от българеещите се и от 57,1% от българите. Това е едно (макар и не особено сигурно, доколкото не се подкрепя от други отговори) доказателство за съществуването на малка част от турците и турчещите се българи мюсюлмани, които са с небългарско национално самосъзнание.

Гордеете ли се, че сте гражданин на РБългария?

	Автономни	Турчещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Да, с българското историческо минало	14,1%	11,5%	22,8%	19,9%	30,2%
Да, с българската нац. култура и изкуств	11,2%	7,5%	9,1%	6,5%	18,3%
Да, с българския национален характер	6,1%	12,4%	20,4%	18,1%	11,6%
Да, с българските национални традиции и	30,3%	24,2%	26,2%	12,3%	25,3%
Да, с традициите и обичаите на моята етн	27,1%	33,1%	11,1%	41,5%	7,3%
Друго	2,3%	2,0%	1,7%		,9%
Не сме гордея, че съм български граждани	8,9%	9,2%	8,7%	1,8%	6,4%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

В същия смисъл могат да се тълкуват и отговорите на въпроса “Гордеете ли се, че сте гражданин на РБългария?”. Представителите на всички групи на българите мюсюлмани и двете етнически групи се гордеят с българското си гражданство: 61,4% от автономните българи мюсюлмани, 55,6% от турчещите се, 78,5% от българеещите се, 56,7% от турците и 85,4% от българите. Предпочитаните отговори за всички са “С българските национални традиции и обичаи” и “С българското историческо минало”. В контекста на отговорите на този въпрос може да се открие отношението между национална и етническа идентичност. Или на фона на направените вече избори по отношение на националните атрибути се позиционира и етническото. Степента на предпочитание на етническото е 27,1% за

автономните българи мюсюлмани, 33,1% за турчеещите се, 11,1% за българеещите се, 41,5% за турците и 7,3% за българите. Разбира се, че е особено важна етническата принадлежност, изразена в привързаност към етническата култура. Но по-важно е надграждането на националната и разбирането за едновременното пребиваване в двата контекста, за гражданството като свободен избор и поставянето на обществения дълг над всички интереси.

Не може да се подмине фактът, че при търсенето на прилики и разлики между българомюсюлманските групи, от една страна, и етническите общности на турци и българи в различните ситуации наблюдаваме различни реакции. В случая автономните и турчеещите се българи мюсюлмани не са близки в отговорите си с турците. С малко преувеличение това можем да твърдим за българеещите се българи мюсюлмани и българите. Но истината е, че както тук, така и при другите въпроси се откриват повече разлики, отколкото прилики между всички исторически обособени обединения, което означава, че културните разлики не са нито етнически, нито религиозно зададени. Етническото все повече се превръща в инструментален избор и се отдалечава от произход, кръв, родство, биологична свързаност, а религията предполага, но не налага един единствен поглед към света. Тя е важен вектор за определяне на мястото на дадена общност във времето и пространството и очертаване на бъдещия ѝ образ, но не единствена, а във взаимодействие с много други фактори.

Потвърждение на казаното са отговорите на следните въпроси. Те доказват, че в България съществува етническа кохерентност, че както етническите общности, така и подгрупите при всяка една съществуват и функционират в режим на толерантност – стабилна, креативна, ефективна. Това обяснява в някаква степен и еднаквите първи три позиции при отговора на въпроса:

Какво означава за Вас патриотизмът?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Обич към България като родина	23,7%	28,2%	27,1%	28,2%	32,6%
Обич към България като територия с държа	5,3%	5,4%	5,5%	6,8%	3,6%

Обич към България като държава и държавн	,9%	,6%	,8%	4,9%	2,1%
Обич към България като исторически събит	2,3%	2,0%	5,1%	1,6%	10,7%
Обич към България като култура	1,4%	1,8%	7,8%	1,1%	7,0%
Обич към България като познати и близки	10,1%	11,7%	12,3%	6,3%	10,9%
Обич към родното място	24,6%	25,4%	22,0%	26,8%	18,8%
Обич към семейството	22,8%	20,5%	12,9%	23,3%	12,0%
Друго	,2%	,6%	,8%	,3%	1,0%
Нищо не означава	6,9%	1,8%	2,8%	,5%	1,0%
Не мога да преценя	1,8%	2,0%	2,8%	100,0%	,3%
	100,0%	100,0%	100,0%		100,0%

На този въпрос избраните от общностите отговори са “Обич към България като родина”, “Обич към родното място” и “Обич към семейството”, т.е. патриотизмът се ориентира предимно към позитивните емоционални отношения в частната сфера, определени от родното място и семейството. Важно е обаче, че това е включено в координатната система на отношението към България за четири от общностите. Само от автомните българи мюсюлмани обичта към родното място е поставено на първо място. Тук патриотизмът, условно казано, е най-“тънък”, защото на четвърта, пета и шеста позиция са поставени съответно – близки и познати, нищо, България като територия с държавни граници. Патриотизмът на българите е най-плътен – на четвърта, пета и шеста позация са поставени съответно “Обич към България като познати и близки хора”, “Обич към България като исторически събития”, “Обич към България като култура”. До този релеф на патриотизма се доближават българеещите се българи мюсюлмани – на четвърто място е “Обич към България като култура”, на пето “Обич към България като територия с държавни граници”, на шесто – “Обич към България като исторически събития”. Следват турчеещите се българи мюсюлмани: на шесто място включват “Обич към България като исторически събития”, на четвърто и пето – “Обич към България като близки и познати” и “Обич към България като територия с държавни граници”. При турците релефът на партиотизма изтънява и те акцентират върху повъншни, а не толкова свързани с екзистенциалното съществуване неща – “Обич към България като територия с държавни граници” и “Обич към България като държава и държавни институции”. Може да се каже, че по оста с двете крайни

позиции формален – неформален патриотизъм, подреждането ще бъде - автономни българи мюсюлмани, турци, турчеещи се българи мюсюлмани, българеещи се българи мюсюлмани, българи.

При отговора на въпроса “Доколко важен за Вас е националният суверенитет като ценност, защитавана от ЕС?”

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Важни са	48,2	90,5	69,0	75,8	83,3
Не са важни	16,1	3,0	7,0	,7	7,3
Не мога да преценя	35,7	6,5	24,0	23,5	9,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

се потвърждава в някаква степен условно нареченият формален патриотизъм на автономните българи мюсюлмани, защото за тях ценността “национален суверенитет” има най-малка подкрепа (48,2%) в сравнение с общностите на турчеещите се българи мюсюлмани – 90,5%, българеещи се – 69%, турци – 75,8%, българи – 83,3%. Но противно на очакванията с най-висок процент са турчеещите се българи мюсюлмани, а не българите – съответно 90,5% и 83,5%. Но в случая е по-важна общата констатация, че за изследваните общности националният суверенитет е важна ценност и болшинството от анкеритираните демонстрират това. Това е индикатор за много устойчива национална идентичност и то при условие, че когато се “измерва” степента на доверие към държавните институции като Народно събрание, правителство, съдебна система отговорите в по-голямата си степен са отрицателни.

Ниското ниво на доверие в тези институции е и дистанциране от държавността, от българската държава и това би било сериозен проблем за ефективността на гражданството на членовете на тези общности, но доколкото през последните 20 години и мнозинството поддържа тези нива на доверие, интерпретациите са други. Една от възможните е очакването да живеят в “нормална държава”, в която не се страхуваш за оцеляването си, сигурността си, перспективите си, както и за социална стабилност и възможности за реализация. Отсъствието на такива необходими условия водят до ниски нива на доверие във всички национални институции, което става все по-тревожно в последните години.

Почти елиминирана е ролята на законодателния орган в България. Ниското доверие към него не зависи нито от етническа, нито от религиозна принадлежност. Българските граждани оценяват или дейността му като не особено важна, или депутатите като не особено отдадени на националната кауза хора. Някъде има проблем и резултатът от него е незначителен на тази институция.

До каква степен имате доверие на Народното събрание?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Напълно вярвам	6,5	7,2	5,2	4,0	2,0
2 По-скоро вярвам	31,5	9,8	15,5	53,3	26,7
3 По-скоро не вярвам	34,5	13,4	40,7	30,7	42,7
4 Изобщо не вярвам	27,5	69,6	38,7	12,0	28,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Подобно е отношението към правителството – неговата дейност също е поставена под съмнение. Очевидно е, че представителите на тези културни общности, които приемат Р България за своя родина, демонстрират позитивното си емоционално отношение към нея и свързват живота си с нея, не виждат в онези мъже, които могат да решат проблемите на държавата и да я ориентират към успешно бъдеще.

До каква степен имате доверие на Правителство

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Напълно вярвам	6,5	7,2	4,6	6,7	4,7
2 По-скоро вярвам	28,0	15,4	21,1	53,7	39,3
3 По-скоро не вярвам	42,0	17,9	41,8	31,5	35,3
4 Изобщо не вярвам	23,5	59,5	32,5	8,1	20,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

С основание поставят под съмнение работата и на съдебната система. Достатъчно пъти вероятно са виждали двойния й аршин, за да продължат да вярват в равенството пред закона.

До каква степен имате доверие на Съдебна система

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Напълно вярвам	3,5	9,2	3,1	8,0	1,3
2 По-скоро вярвам	23,2	9,7	23,8	54,7	16,7
3 По-скоро не вярвам	43,9	14,4	47,2	34,0	44,0
4 Изобщо не вярвам	29,3	66,7	25,9	3,3	38,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Традиционно по-високо е доверието в армията и полицията. Именно търсенето на екзистенциален уют е в основата на положителното отношение към силовите структури на държавността.

До каква степен имате доверие на Армия

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Напълно вярвам	6,6	15,3	6,7	25,3	10,1
2 По-скоро вярвам	50,5	16,4	51,5	56,0	50,7
3 По-скоро не вярвам	23,7	10,6	26,8	17,3	23,6
4 Изобщо не вярвам	19,2	57,7	14,9	1,3	15,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

До каква степен имате доверие на Полиция

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Напълно вярвам	7,5	12,2	8,2	27,3	7,3
2 По-скоро вярвам	50,5	13,2	48,7	58,7	45,3
3 По-скоро не вярвам	22,5	15,2	27,2	11,3	28,0
4 Изобщо не вярвам	19,5	59,4	15,9	2,7	19,3
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Очакваното голямо доверие към Главното мюфтийство не се оправдава. Вярно е, че турчеещите се демонстрират най-положително отношение – общо 84,7%, следват турците – 82,6%, автономните българи мюсюлмани – 76, 5%. Забележителното е, че българеещите се дават отговори “по-скоро не вярвам” и “изобщо не вярвам” – общо

62,2%. За сравнение същите отговори при българите са 84,9%.

**До каква степен имате доверие на Главно мюфтийство
на мюсюлманите в България**

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Напълно вярвам	39,0	54,6	22,4	11,3	,7
2 По-скоро вярвам	37,5	30,1	15,3	71,3	14,4
3 По-скоро не вярвам	18,0	2,6	35,7	11,3	30,1
4 Изобщо не вярвам	5,5	12,8	26,5	6,0	54,8
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Допълнителен щрих към националната идентичност дават отговорите на въпроса
“Кои за вас са най-значимите събития?”

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
3 март	17,9%	17,6%	23,0%	14,0%	31,7%
24 май	22,8%	27,7%	26,0%	10,5%	28,5%
9 септември 1944 г.	3,6%	2,9%	6,9%	2,2%	5,2%
10 ноември 1989 г.	1,3%	6,1%	1,2%	1,7%	3,4%
1 май	12,2%	9,3%	14,4%	14,8%	7,3%
8 март	23,3%	10,6%	10,2%	26,6%	6,8%
9 май	1,8%	,5%	3,3%	2,2%	1,8%
6 септември	,5%	6,1%	4,1%	,4%	8,9%
22 септември	2,6%	8,8%	4,5%	,4%	5,0%
Друг	,3%	4,5%	,2%	,9%	1,3%
Нито един	13,7%	5,9%	6,3%	26,2%	100,0%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Както се вижда и трите групи българи мюсюлмани сравнително активно участват в честването на националните празници 3 март и 24 май. Естествено с най-висок дял на признаващи тези празници са българеещите се българи мюсюлмани за разлика от основната логика, която прозира при стойностите на отговора “в патриотизъм” на въпроса “Какви ценности и принципи би трябвало да бъдат възпитавани у децата днес?”, където с най-висок дял са българите (9,5%), но следвани не от българеещите се българи мюсюлмани, а от турчещите се (4,4%), от автономните българи мюсюлмани (1,6%), от българеещите се българи мюсюлмани (1,0%) и от турците (0,3%).

Както при опозицията формален патриотизъм – реален патриотизъм и при отговора на въпроса за наличие на напрежения между етническите общности в България се оформя посока на увеличаване на дяловете на утвърителни отговори – автономни българи мюсюлмани (3,0%), турци (6,0%), турчеещи се българи мюсюлмани (15,6%), българеещи се българи мюсюлмани (18,0%), българи (24,7%).

Смятате ли, че в България съществува напрежение между етнически общности?

	Помаци	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Да	3,0	15,6	18,0	6,0	24,7
Не	79,0	82,9	74,5	84,6	55,3
Не мога да преценя	18,0	1,5	7,5	9,4	20,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Автономните българи мюсюлмани са онези, които приемат, че няма етнически напрежения (3,0%), докато 24,7% от българите твърдят, че съществува етническо напрежение. Вероятното обяснение на този висок дял при българите е свързано с нарастване присъствието в публичното пространство на онези български граждани мюсюлмани, които нарушават институционалните правила в публичната сфера, както писани, така и неписани. Конкретни индикации за това е например медийният образа на ДПС като партия, “преяла с власт”, съществуването на области и конкретни населени места, в които отсъстват основните атрибути на националната държава България и пр. Или в масовото съзнание все още съществува силната устгановка, че българското е свързано предимно и само с българия език, православието, специфичната култура и събития, в основата си конституирани от езика и православието.

Друга е ситуацията при отговора на въпроса “Смятате ли, че в България съществува напрежение между религиозните общности?”

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Да	1,5	15,0	13,0	6,0	12,7
Не	78,4	83,5	78,5	86,6	64,7
Не мога да	20,1	1,5	8,5	7,4	22,7

преценя					
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Тук групата, която приема в най-голяма степен, че съществува напрежение между религиозните общности са турчеещите се и българеещите се българи мюсюлмани – съответно 15,0% и 13,0%. Следват българите, турците и автономните българи мюсюлмани. Възможното обяснение на този феномен е, че за турчещите и българеещите се българи мюсюлмани религиозният признак е един от най-съществените фактори за тяхната идентификация, и следователно те са особено чувствителни към него. Всякакви, дори и най-малки форми на отхвърляне, отрицание или друг негативен знак по отношение на религиозната им принадлежност, получава по-катастрофична интерпретация. При автономните българи мюсюлмани този феномен не съществува, защото тяхната идентификация е много по-цялостна, независима, монолитна, плътна. Докато при турчеещите и българеещите се българи мюсюлмани идентификацията е свързана със споделянето на различни ценности и норми, носители на които са други общности. Това създава ситуация на проблематизиране на собствената идентичност, което променя реалните всекидневни екзистенциални ситуации, в които попадат тези хора и поради това тълкуванията на отрицателните послания към тяхната религиозна принадлежност са по-болезнени. Ясен пример за тази проблематизирана идентификация е използването на езика. Почти всички българи мюсюлмани, независимо от тяхната вътрешна насоченост, говорят български език в бита:

На какъв език обикновено говорите в къщи?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
1 Български	98,0	100,0	94,5	,7	100,0
2 Турски	2,0		5,5	97,3	
	100,0		100,0	2,0	
				100,0	

Подобна е ситуацията и при използването на българския език на обществени места:

На какъв език обикновено говорите на обществени места?

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Български	100,0	100,0	100,0	85,3	100,0
Турски				11,3	
				,7	
				2,7	
				100,0	

Още по-релефно проблематизиране на идентичността на българите мюсюлмани личи в отговорите на въпроса

Кои са редовно честваните религиозни празници

	Автономни	Турчеещи се	Българеещи се	Турци	Българи
Рождество Христово	2,0%	1,3%	13,1%	,5%	28,6%
Възкресение	1,5%	1,5%	12,5%	3,6%	27,8%
Цветница	1,6%	,8%	9,4%		19,4%
Гергьовден	3,8%	1,1%	17,0%	7,7%	21,9%
Рамадан (Рамазан)	27,2%	34,8%	20,4%	35,8%	,2%
Курбан байрам	32,3%	36,1%	17,7%	38,4%	,4%
Кадир геджеси	18,7%	6,4%	8,1%	6,4%	
Хъдрелез	5,1%	4,7%	,3%	6,2%	
Невруз	2,4%	1,1%	1,5%	1,3%	
Ашура	4,7%	11,1%			
Нито един	,7%	,9%			
		,2%			
		100,0%			

Както може да се очаква, най-висок е делът на участващите в празниците Рамазан, Курбан Байрам и др. от общностите, които изповядват исляма. Но онова, на което трябва да се обърне внимание, е относително голямата част от българеещите се българи мюсюлмани, които честват Рождество Христово, Възкресение и Цветница. Именно този “микс” в сферата на трансцендентното придава и спецификата на исляма на българите мюсюлмани.

Ако трябва да разкажем възможни ли са различни профили на националната идентичност, характерни за трите подгрупи на общността на българите мюсюлмани, трябва да формулираме извода, че отсъства ясно изразена тенденция на различни от българите и турците оценки на различните национални атрибути. В

същото време нямаме основание да твърдим, че съществува приблизително еднакво отношение към тях, повлияно от етническа принадлежност: например турци и турчеещи се българи мюсюлмани да разчитат в еднаква степен значимостта на определени феномени. Разбира се, могат да се намерят ситуации, в които автономните българи мюсюлмани категорично се различават в приписването на стойност на някои знаци от останалите културни общности, но отсъства налагаща се закономерност. В този смисъл очертаващите се различия са по-скоро културни, отколкото етнически или религиозни. И което е още по-важно – тези различия не са радикални, което създава многообразна, но кохерентна етнорелигиозна среда.

Очевидно е, че модификациите на националната идентичност зависят от множество фактори и тяхното ситуиране в конкретен период от време, но на този етап по отношение на българите мюсюлмани съществува една възможност за реализиране с незначителни отклонения.